

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 463/1-ХП/12 04.04.2013. године	
--	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој IV редовној седници, 04.04.2013. године – на основу чл. 221. став 1. алинеја 14. и члана 266. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ЦЕНТРАЛНИ БАЛКАН У 5. МИЛЕНИЈУМУ ПРЕ Н.Е.: ОБРАСЦИ НАСЕЉАВАЊА И ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ, докторанда Драгана Милановића.

За ментора је одређен доц. др Бобан Трипковић.

<u>Доставити:</u> 1х Универзитету у Београду 1х Стручном сараднику за докторске дисертације 1х Шефу Одсека за правне послове 1х Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Милош Арсенијевић
---	---

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
04/1-2 бр. 6/2306	
(број захтева)	
4.04.2013.	
(датум)	

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Централни Балкан у 5. миленијуму пре н.е.: обрасци насељавања

и друштвено-економске промене

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ археологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Драгана (Ратомир) Милановић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање: Филозофски у Београду

Година 2005. дипломирања:

Назив мастер рада кандидата:

Енеолитска насеља у Поморављу

Назив факултета на коме је мастер рада одбрањена: Филозофски

Година одбране мастер рада: 2007.

Обавештавамо вас да Наставно-научно веће је

на седници 4.04.2013. одржаној

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА
	<u>Проф. др Милош Арсенијевић</u>

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Драгана Милановића

Име и презиме ментора: др Бобан Трипковић

Звање: доцент

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. 2007 Домаћинство и простор у касном неолиту: винчанско насеље на Бањици. Београд: Српско археолошко друштво.
2. 2011 Containers and grains: food storage and symbolism in the Central Balkans (Vinča Period). *Documenta Praehistorica* 38, 159-172.
3. 2006 (са В. Димитријевић) Spondylus and Glycimeris bracelets: trade reflection at Neolithic Vinča-Belo Brdo, *Documenta Praehistorica* 33, 237-252.
4. 2008 (са М. Милић) The Origin and Exchange of Obsidian from Vinča-Belo Brdo, *Starinar* 58, 71-86.
5. 2009 House(hold) Continuities in the Central Balkans, 5 300-4 600 BC, *Opuscula Archaeologica* 33, 7-28.

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу,

листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односно дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум 21.03.2013.

М.П.

проф. др Милош Арсенијевић

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за археологију

Докторска дисертација:

Централни Балкан у 5. миленијуму пре н.е.: обрасци
насељавања и друштвено-економске промене

За ментора предлажем:

Доц. др Бобана Трипковића

Кандидат:

Драган Р. Милановић

31.01. 2013, Београд

УВОД

Предмет истраживања докторске тезе *Централни Балкан у 5. миленијуму пре н.е.: обрасци насељавања и друштвено-економске промене* је испитивање географског и културног контекста каснонеолитских и раноенеолитских насеља ради утврђивања природе промена у друштвеним и економским стратегијама. Током овог периода дошло је до значајних измена у систему насељавања и у унутрашњој организацији насеља. Најочигледнији израз настале промене на територији централног Балкана је напуштање регија које се могу сматрати језгром винчанске културе и локација које су биле веома дуго настањене и формирање новог система насеља у другачијем географском амбијенту и са новим културним и економским праксама. Временски оквир истраживања чини 5. миленијум пре н. е., а засновано је на узорку од око 250 локалитета којима је покривен већи део територије централног Балкана. Прецизније речено, сржна подручја истраживања чине данашња Шумадија, долине Велике, Западне и Јужне Мораве, источна Србија и западна Бугарска. Поменуте регије су предложене за истраживање јер је утврђено да постоје довољно квалитетни подаци који могу да обезбеде одговоре на постављена истраживачка питања.

Бакарно доба представља дуготрајан период у праисторији у којем долази до значајних културних, економских и друштвених промена. Оне настављају трасу развоја праисторијских популација која је започета увођењем земљорадње као основне привредне гране и доместикације биљних и животињских врста (Sterud et al. 1984). Те промене у транзиционом периоду неолит/енеолит у централној и југоисточној Европи укључују успостављање регионалне хијерархије насеља (Chapman 1981, 1990), економску специјализацију у занатству (Kaiser and Voytek 1983; Parkinson et al. 2004) и изградњу фортификационих система (Horváth 1986; Parkinson and Duffy 2007; Runnels et al. 2009). Промене су делом видљиве у напуштању великих неолитских насеља која су садржавала велике куће са више просторија и успостављању дисперзованог система насељавања са мањим селима и већој зависности од сточарства (Sherratt 1981, 1983; Bankoff and Winter 1990; Parkinson et al. 2004). У овом периоду, на ширем, регионалном нивоу, уочени су општа тенденција ка већим стилистичким провинцијама (Demoule and Perlès 1993;

Parkinson 2006), реорганизација мрежа размене (Demoule and Perlès 1993; Parkinson et al. 2004), оснивање гробаља ван насеља (Bailey 2000; Higham et al. 2007) и повећана производња и дистрибуција бакарних артефаката (Jovanović 1971, 1982; Chernykh 1992). Дошло је и до промена у плану насеља, обрасцима људских активности и дужини настањености локалитета (Chapman 1989; Parkinson et al. 2004, 2010).

Наведене промене у транзиционом периоду неолит/енеолит објашњаване су разлозима који се могу сврстати у три групе. Прва група објашњава промене популационим миграцијама и инвазијама. Сугерисано је да је локалну неолитску популацију потиснула популација пристигла са истока, која је означена као “Прото Индоевропљани” (Gimbutas 1973, 1991). Други разлог могле су представљати промене у економским стратегијама. Истакнуто је да је до промена насталих крајем неолита дошло услед повећане зависности заједница од сточарства. Такав модел објашњава потребу за учесталијом релокацијом насеља и повећаном мобилношћу заједница услед потраге за испашом (Bökönyi 1986). Трећа група објашњења види узроке друштвених и економских промена у одређеним технолошким иновацијама, које су збирно означене као секундарни производи, а које су за последицу имале промене у економији и потребу успостављања нових образаца насељавања и кретања популације (Fleming 1972; Sherratt 1980, 1981, 1983; Greenfield 1988, 2010). Истакнуто је да такве суштинске промене узрок имају у организацији друштва, односно у друштвеној потреби и одлуци да се технолошке иновације усвоје (Chapman 1981; Tringham 1992; Bailey 2000).

Значај и карактер насталих промена треба сагледати у вези са оснивањем места у различитим географским срединама и начину на који је праисторијска популација опажала, доживљавала и користила одређене просторе. Савремени географи разликују простор и место (локалитет са именом који је уграђен у друштвено сећање) и наглашавају да пауза у кретању кроз простор омогућава да се простор трансформише у место (Tuan 1977). У исто време место није резултат само материјалне трансформације природе како га људи обично виде, већ на првом месту резултат употребе и размене речи и идеја (језика) без чега не би била могућа људска активност (Tuan 1991). Истраживање веза места и простора открива да су

људи природна, друштвена и интелектуална, али и географска бића, отуда су биће и место међусобно конститутивни (Sack 1993). Место је увек схватано у релацији са другим местима и садржи историју, односно нагомилане слојеве значења које стварају учесници и догађаји који су се ту одиграли (Tilley 1994, 14–27).

Произилази да је насељавања места имало шири значај од оног који се односи на разматрања економије и људског опстанка. Могуће је уочити високу способност праисторијских заједница у организовању и свесном коришћењу природне средине. С тим у вези, напуштање дуго настањених места указује на драматичне промене у друштвеној и економској сфери које су за последицу имале преобликовање материјалне културе. Разлике у начинима на који људи користе околину (предео) омогућују моделовање концепта постепеног формирања нових обичаја и активности заједница касног неолита и раног енеолита. Тај процес, који се може означити као процес енеолитизације био је постепен и различито се манифестовао на просторном и временском плану. С обзиром да се промене могу констатовати на једном огромном простору који обухвата бројне заједнице које су средином 5. миленијума пре н. е. настањивале централну и југоисточну Европу од великог значаја су регионалне студије да би се уочиле разлике и сличности у начину на који су различите групе људи реаговале на нове друштвене околности.

ТРАНЗИЦИЈА НЕОЛИТ/ЕНЕОЛИТ НА ЦЕНТРАЛНОМ БАЛКАНУ: ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

На прелазу из старије у млађу фазу винчанске културе (Винча Б2-Ц1) констатован је низ појава насталих услед промена у друштвено-економским односима, које се везују за појам градачка фаза (Garašanin 1979, 153–154).¹ Те појаве су иницијално препознате као знатне измене у појединим видовима материјалне културе, увођење металуршких иновација, већа учесталост једнослојних локалитета и насеља на доминантним узвишењима (за нека је потврђено да су имала фортификационе елементе) (Гарашанин 1973; Garašanin 1979). Данас постоји тенденција да се тај појам прошири на читав период млађе

¹ Истакнуто је да су такве промене настале у првом реду у суседним подручјима где је са развојем употребе метала наступио прелаз у енеолит (Garašanin 1979, 154)

винчанске културе (Градац I-II, или I-III =Винча Ц-Д) у јужној, западној, источној и делу централне Србије (видети: Jovanović 1994, 2007; Perić 2006; Borić 2009). На епонимном локалитету Градац код Злокућана фортификациони елементи су повезани са каснонеолитским насељем, а према његовом положају (доминантно узвишење на ободу алувијалне равнице реке Јужне Мораве) припада равничарском типу насеља. С друге стране, винчански локалитети у брдовитим и нископланинским областима су веома слабо познати и готово у потпуности неистражени. Отуда постоји потреба за прецизнијом дефиницијом градачког типа локалитета, уколико је то могуће, и испитивања њиховог односа са другим насељима и природном средином.

Регионални обрасци насељавања у неолитско доба на централном Балкану нису детаљно испитивани, а једине изузетке представљају студије изведене у централној Србији (Jerinić 1988; Chapman 1990). Тестирана је хипотеза о Селевцу као централном месту и истраживани су узроци варијација у обрасцима насељавања између великих насеља на равном и стратификованим тел насељима винчанске културе (Tringham and Krstić 1990). Осим тога, констатовано је постојање збијеног насеобинског система, хијерархије насеља и разлике у њиховим функцијама (Chapman 1981, 1990). На примерима локалитета у Опову (Банат) за касновинчанску популацију (Винча Ц-Д) (Tringham et al. 1985, 1992; Tringham 1992) и шумадијске регије за популацију бронзаног доба (Bankoff and Greenfield 1984) претпостављено је да се насељавање периферних области одвија услед процеса друштвено-економске трансформације неолитских заједница, интензификације у производњи и коришћењу ресурса.

Истраживања унутрашње структуре, динамике развоја насеља и понашања домаћинства на централном Балкану знатно су допринела познавању каснонеолитске друштвене структуре (Chapman 1981; Tringham and Krstić 1990; Tringham 1992; Трипковић 2007; Порчић 2010; Porčić 2012; Crnobrnja et al 2009; Crnobrnja 2011, 2012). Анализа економских потенцијала и коришћених ресурса у појединим микрорегијама омогућили су познавање економских стратегија каснонеолитских заједница (Chapman 1981; Greenfield 1986; McPherron and Srejović 1988; Tringham et al. 1985, 1992; Tringham and Krstić 1990).

Досадашња истраживања су веома мало била фокусирана на испитивање унутрашње организације насеља, њиховог односа са околином и друштвених и економских импликација раноенеолитског система насељавања. Према положају локалитета констатовано је неколико типова насеља. Поред утврђених градинских насеља лоцираних на стратешки важним позицијама, регистрована су и равничарска, пећинска и сојеничарска (Tasić 1979, 1995; Pernicheva 1995; Чоухаджиев 2007). Истакнуто је постојање различитих економских стратегија заједница тих насеља и четири основне привредне компоненте (сточарско-номадска, земљорадничка, рударско-металуршка и ловачко-риболовна), од којих поједине преовлађују у одређеним типовима насеља (Tasić 1979, 1995). Посебно су значајна археолошка ископавања којима је истражена велика површина насеља (Заминец) (Николов 1975), којима су насеља у потпуности истражена (Телиш-Редутите) (Гергов 1992), којима су предузета опсежна и детаљна мултидисциплинарна истраживања (Телиш-Лига, Садовец-Езеро, Садовец-Калето) (Меркуте 2005) или која су у току (Бубањ, Велика хумска чука). Резултати тих истраживања доприносе бољем познавању односа становника насеља са природном околином, њихових друштвено-економских активности, односа са другим насељима, унутрашњег плана, архитектуре и трајања насеља. Анализа значајних параметара као што су топографски положај, величина и структура енеолитских насеља и доступност ресурса у окружењу недостају у досадашњим истраживањима и управо они чине основу ове докторске дисертације.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА И ИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА

Циљ ове дисертације је истраживање различитих насеобинских система, форми насеља и утврђивање разлика и сличности између каснонеолитских и раноенеолитских образаца насељавања и активности, као и између насеља у оквиру истих ентитета. Предложена тема истраживања подразумева велики значај места која су људи бирали за своја насеља. У вези са тим полазна хипотеза подразумева да појава нових критеријума који одређују место за насеље има за узрок корените друштвено-економске промене. Неколико конкретних (ужих) питања биће истражено да би се одговорило на круцијално и комплексно питање *шта обрасци*

насељавања у 5. миленијуму пре н. е. сугеришу о економским и друштвеним променама на централном Балкану? С тим у вези постављена су три истраживачка питања.

Прво питање је *како се манифестује промена обрасца насељавања у транзиционом периоду?* Одговор на ово питање омогућиће примена Шератовог модела о промени у обрасцу насељавања од дуготрајног становања на локацијама са алувијалним типовима земљишта богатих површинским и подземним водама ка насељавању до тада периферних, сувљих области између међуречја и залеђа изнад долина. Рани земљорадници су се настањивали у областима које одликује максимална продуктивност алувијалних земљишних типова и такве области нису биле важне само за узгајање житарица већ за широк спектар различитих ресурса (Sherratt 1980). Таква промена подразумева интензивнији карактер земљорадње и сточарства и посредно указује на појаву различитих иновација у економији (Sherratt 1980, 1981, 1983). На основу прелиминарних истраживања постоји очекивање да се потврди насељавање локација у другачијем окружењу и коришћење нових ресурса у раном енеолиту. С друге стране, просторна дистрибуција локалитета требало би да укаже на промену у организацији простора, карактеру и дужини окупација и успостављању другачијих односа међу насељима. Поређењем тих образаца могуће је констатовати степен комплексности система насеља у различитим екосистемима што је одраз распона друштвених и економских стратегија (Chapman 1989, 1990; Binford 1990).

Друго питање је *како су дугорочне друштвене и економске промене манифестоване у унутрашњој структури и динамици насеља?* Унутрашња структура насеља, величина и начин градње кућа и употреба простора значајни су за анализирање понашања домаћинстава, праћења друштвених промена и развоја насеља (Wilk and Rathje 1982; Kobyliński 1987; Tringham 1995; Earle et al. 1998; Souvatzi 2008). Збијен (нуклеатизован) или раштркан (дисперзован) распоред кућа у насељу, димензије кућа, постојање јавних и других простора (специјализоване грађевине) одражава културне обрасце свакодневних активности, планирања, као и степен друштвене стратификације (Chapman 1989; Killion 1990). Веће разлике у плану насеља, броју настањених и димензионом реду индицирају шири распон

друштвено-просторних стратегија (Chapman 1989). Прелиминарни резултати испитивања указују на значајне разлике у унутрашњој организацији између каснонеолитских и раноенеолитских насеља у појединим микрорегијама и на регионалном нивоу.

Треће питање је *могу ли се уочити елементи неолитске традиције у раноенеолитско доба, односно зачетак трендова промене у касном неолиту који ће до пуног изражаја доћи у раном енеолиту?* Такви трендови и традиције односе се на поједине параметре који ће бити детаљно испитивани кроз прво и друго питање, а у обзир ће бити узете и друге значајне категорије материјалне културе (одређене форме керамичких, бакарних и камених атефаката). Један од нових трендова бакарног доба изражен је другачијим критеријумима за одабирање положаја за насеље који ће по свој прилици остати дуго обичај популације централног Балкана. Може се говорити и о новим технологијама, као што је металургија бакра, који карактеришу енеолитску епоху, али порекло имају у неолитском периоду (Jovanović 1971, 1982; Pernicka et al. 1993; Borić 2009; Strahm and Hauptmann 2009; Radivojević et al. 2010). Утврђивање таквих појава омогућује праћење процеса постепених промена и формирања нових економских стратегија и друштвених вредности и идеја, односно процеса енеолитизације популације централног Балкана.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

У хронолошком погледу обрасци насељавања заједница на простору централног Балкана биће посматрани у периоду развоја млађе винчанске културе (Винча Ц-Д) и истовремене Градешница културе у западној Бугарској и поствинчанског хоризонта насеља (Криводол и Бубањ-Хум I). У циљу утврђивања континуитета и дисконтинуитета у обичају да се бирају одређене локације за настањивање биће разматрани и период који претходи (Винча А-Б) и следи (Салкуца IV-тзв. *Scheibenhengel* хоризонт) 5. миленијуму пре н. е.

За успешно остваривање циљева докторске дисертације неопходне су две групе података. Прву групу чине географски подаци, који пружају информације о околини и ресурсима, односно о географском контексту у којем се насеља могу

посматрати. Друга група представља археолошке информације о самим местима и траговима делатности праисторијских заједница. Они су потом разматрани кроз четири аналитичка корака. Кроз прва три корака биће анализирани локалитети у регијама Шумадије, долина река Велике Мораве, Западне Мораве, Јужне Мораве и њиховог залеђа, источне Србије и западне Бугарске. Подаци ће бити представљени кроз мапе, табеле, дијаграме и графиконе, а потом детаљно продискутовани. Четвртим аналитичким кораком биће интегрисани археолошки и географски подаци на макрорегионалном нивоу.

Први аналитички корак односи се на упоредну анализу окружења насеља у ширем, регионалном систему насељавања. Геоморфолошке и геолошке формације, близина река, потока и извора, топографске одлике, земљишни тип на локацији и у непосредној близини, флора и фауна која се може очекивати у одређеним екосистемима и близина минералних лежишта представљају параметре који ће бити испитивани. Таква анализа ће показати у каквим еколошким системима су лоцирана насеља и какви су њихови економски потенцијали. Промене у топографским одликама локалитета (положај, елевација, експозиција, видљивост непосредне околине) значајни су за одређивање промена у друштвеним активностима заједнице, док варијабилност у густини насељености различитих регија директно показују потребу за новим ресурсима (Sherratt 1980, 1981, 1983; Chapman 1989, 1990; Greenfield 2010).

Кроз други методолошки корак биће анализирани општи археолошки подаци о локалитетима (величина, дебљина и број стамбених хоризоната) и подаци који се односе на унутрашњу организацију насеља (план насеља, распоред, величина стамбених структура, фортификације, постојање простора посебне намене-нпр. светилишта, ограде за стоку и др.). Груписан или равномеран распоред локалитета у простору сугерише карактер односа међу насељима и заједницама, док разлике у величини насеља, дебљини и у броју стамбених хоризоната указују на сложеност организације простора и постојање већих регионалних центара, села и засеока (Chapman 1989, 1990). Дрastiчна промена у величини локалитета имплицира промену у величини резиденцијалне групе. Дебљина насеобинских хоризоната указује на дужину задржавања, а разлике у броју стамбених хоризоната

на регионални значај локација за праисторијску популацију. Подаци који се односе на унутрашњу структуру насеља показују специфична решења заједница у односу на простор који користе, односно на планиране активности заједнице. Таква анализа омогућује утврђивање компоненти сеоског насеља и њихове друштвене импликације. Поређење параметара као што су однос изграђено-неизграђено, минимална дистанца међу зградама (указују на тзв. “димензиони ред”) (ограничења постоје због веома малог броја комплетно истражених насеља на централном Балкану) и димензије кућа указују на разлике у планирању, просторној организацији и активностима у насељима (Chapman 1989; Killion 1990). Промене у величини насеља и у распореду насеобинских структура у насељу (степен димензионог реда) вероватно се тичу различитих стратегија власништва над земљом и могу бити прецизна рефлексција степена друштвене контроле (Chapman 1989). Величина станишта указује на промене у величини породице, а постојање већих стамбених структура у насељу на издвајање доминантнијих породица. Градња ровова и палисада око насеља вероватно је имала симболични значај у вези са доживљавањем предела (идентитет заједница), али и практичну, а могуће и одбрамбену функцију. Анализа таквих аспеката директно одражава степен групних, планских активности заједница и постојање централног ауторитета. Регистровање зона специфичних активности у одређеним деловим насеља, у стамбеним или у посебним структурама (светилишта, складишта, радионице и др.) указују на степен економске специјализације и друштвеног планирања и контроле (Earle et al. 1998).

Трећи методолошки корак односи се на анализу оних археолошких параметара који ће послужити да би се потпуније и јасније одговорило на постављена питања. Такве податке пружају детаљније истраживани локалитети, а односе се на поједине видове материјалне културе. Приликом утврђивања карактера и дужине задржавања заједница на локацијама поред разматрања о околним ресурсима, дебљини и броју стамбених хоризоната, солидности архитектуре и комплексности употребних простора, значајно је идентификовање остатака биљних и животињских врста и присуства различитих категорија артефаката (жрвњеви, глачани и окресани камени артефакти, бакарни и керамички

артефакти и др.) (упоредити: Kelly 1992; Varien and Orton 2005; Marshall 2006).

Такође, просторна анализа дистрибуције артефаката и садржај насеобинских структура (пећи, огњишта, складишта и др.) омогућује лоцирање простора који су имали различите функције (припрема и складиштење хране, радионичке, ритуалне и др.) што је битно за издвајања зона активности у насељу (Earle et al. 1998).

Утврђивање присуства појединих карактеристичних форми керамичких посуда (зделе увученог обода, кантароси, тањира) у каснонеолитским контекстима указао би на још један тренд који ће до пуног изражаја доћи у раноенеолитско доба.

Поједине категорије налаза као што су бакарни артефакти могу да укажу на набавку предмета из веома удаљених лежишта (показује карактер система размене) и на интензификацију металуршких активности (поређењем учесталости налаза у насељима), док присуство великих блокова од камена на појединим локацијама (којег нема у близини од више десетина километара) упућује на коришћење животиња за пренос терета (што има знатне последице по мобилност заједница).

Четврти методолошки корак представља интеграцију археолошких и географских података како би се пружио потпунији одговор на истраживачка питања. Тако се зачетак енеолитских трендова у касном неолиту може пратити кроз одређене појаве у регионалном систему насељавања (мања насеља у нископланинским областима удаљеним од алувијалних земљишних типова, насеља са мањом дебљином и мањим бројем стамбених хоризоната, економски специјализована насеља, насеља на доминантним позицијама), у унутрашњој структури насеља (фортификациони елементи, мања величина и једноставан план станишта) или у карактеристикама материјалне културе (учесталост бакарних артефаката у насељима, форме и начин украшавања керамичког посуђа указују на континуитет стила). Такође, могуће је приметити постојање значајних новина у друштвеним и економским активностима у енеолиту, које се такође манифестују на више нивоа.

Интеграцијом две групе података који до сада нису узимани у обзир приликом разматрања појава у транзицији неолит/енеолит на централном Балкану и регистравањем процеса постепених промена биће усаглашени географски и културни корелати друштвене и економске промене на централном Балкану.

ПРОБЛЕМИ И ОГРАНИЧЕЊА

На тешкоће и ограничења наилази се у неколико аспеката предложеног истраживања. У мањем обиму проблем представља тачно лоцирање појединих налазишта, а самим тим и географских података са којима су повезани. Ограничења највећим делом проистичу услед недовољне истражености јер не постоји готово ни једно у потпуности археолошки испитано насеље. Постоји недостатак релевантних података о локалитетима који се већ дуго истражују, а који би могли имати кључну улогу за сагледавање значаја појединих насеља у регионалном систему и њиховог односа са околином. Мали број публикованих планова истражених секција насеља у великој мери отежава разматрања која се тичу унутрашње структуре насеља. У досадашњим истраживањима недовољна пажња је посвећена насеобинским и другим структурама и њиховом међусобном односу у насељима, посебно у ранијим публикацијама, а наглашаване су карактеристике покретног археолошког материјала. Посебан проблем чини мали број специјалистичких студија и недостатак апсолутних датума за локалитете на централном Балкану, што отежава сагледавање друштвено-економских стратегија заједница и успостављање поузданијег хронолошког односа између насеља. Приликом методолошких разматрања у обзир ће бити узети сви могући недостаци проузроковани тафономским процесима, почев од самог одређивања величине локалитета на основу површинских налаза (Carman 1999) и другим ограничењима приликом упоређивања дебљина и броја стамбених хоризоната на основу археолошких истраживања, као нпр. *феномен случајне стратиграфије* (Link 2006).

ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Постоји неколико очекиваних резултата предложене докторске дисертације.

Прво, за очекивати је да се утврде општи критеријуми који су условили избор или фаворизовање одређених локација за насељавање, али и уочавање разлика у оквиру истих ентитета (култура) у различитим географским контекстима на простору централног Балкана. У том смислу очекује се регистровање

карактеристика на основу којих је могуће јасније дефинисати регионални каснонеолитски систем насељавања у јужној Србији (“јужноморавска варијанта винчанске културе”), појаву насеља на доминантним позицијама (“градачки тип насеља”) и различит регионални значај појединих каснонеолитских и раноенеолитских насеља, што имплицира хијерархију насеља, њихову мултифункционалност и постојање мањих економски специјализованих станица.

Друго, очекује се да уочавање промена у карактеру и дужини становања у различитим екосистема и у унутрашњој организацији насеља укаже на кључне разлике и сличности у каснонеолитским и раноенеолитским економским стратегијама и друштвеној структури.

Треће, може се тврдити да се зачетак нових трендова и технологија, који долазе са енеолитском епохом, могу тражити и наћи у неолитском периоду. У том смислу очекује се и регистровање процеса постепених друштвено-економских промена, почетних стадијума насељавања периферних (нових) области током касног неолита и зачетка других трендова који ће до пуног изражаја доћи настанком новог обрасца насељавања у раном енеолиту централног Балкана. На тај начин резултат предложене докторске дисертације подразумева развој дугорочног модела манифестације процеса постепених друштвено-економских промена који се касније може тестирати и у другим регионима.

СТРУКТУРА РАДА

1. Увод

У уводу ће бити представљени основни мотиви за израду рада, уводне напомене и кратак приказ структуре рада.

2. Неолитска традиција и новине у раном енеолиту

Ово поглавље се односи на перцепцију проблематике транзиционог периода неолит/енеолит на ширем простору југоисточне Европе и преглед резултата досадашњих истраживања.

3. Касни неолит и рани енеолит на централном Балкану

У трећем поглављу биће представљени резултати досадашњих истраживања на централном Балкану, решења која се нуде и њихови недостаци.

4. Истраживачка питања и методологија

У овом поглављу биће изложени циљеви истраживања и биће постављена питања на која ће одговоре омогућити одговарајући методолошки кораци.

5. Регионални обрасци насељавања

5.1 Географске карактеристике регије и економски потенцијали

Ово поглавље представља приказ географских одлика појединих регија централног Балкана. За анализу су изабране следеће регије: Шумадија, долина и залеђе Велике Мораве, Западне Мораве, Јужне Мораве, источна Србија и западна Бугарска. Оне представљају подручја са различитим географским карактеристикама и економским потенцијалима. На пример, Шумадију карактерише претежно брдски рељеф и доминира земљишта типа гајњаче, док долине река Западне, Јужне и Велике Мораве и њиховог залеђа карактерише мешовит равничарски, брдски и планински рељеф, алувијални типови земљишта, гајњаче и смонице. У претежно планинским областима источне Србије и западне Бугарске најзаступљенији су смонице, смеђа земљишта и рендзине, као и лежишта бакарних руда.

5.2 Хронологија, топографија и хидрологија налазишта

Успостављање хронологије налазишта битно је за синхронизацију насеља и одређених појава у микро и макрорегијама централног Балкана. Топографске (положај, елевација, експозиција, видљивост непосредне околине) и хидролошке одлике (извори воде, подземне воде, удаљеност од водотокова) локалитета значајни су за одређивање друштвених и економских активности заједница.

5.3 Педолошка подлога, биљни и животињски свет и минерални ресурси

Карактеристике педолошког покривача у околини локалитета упућују на оријентацију становника насеља ка одређеним земљишним типовима, што одражава стратегије у земљорадњи, сточарству, сакупљању, лову и прибављању других ресурса. Археоботаничка и археозоолошка истраживања указују на коришћење биљних и животињских врста за исхрану и друге потребе праисторијске популације. Повезаност образаца насељавања са лежиштима одређених минералних ресурса показује да је њихов значај за популацију био један од битних фактора за оснивање насеља.

5.4 Основне карактеристике локалитета

У овом поглављу ће кроз приказ распореда, величине локалитета, дебљине и броја стамбених хоризоната бити размотрени аспекти који се тичу варијабилности у густини насељености (показују потребу за новим ресурсима), величине резиденцијалне групе, дужине задржавања и постојања већих регионалних центара, села и засеока.

5.5 Структура и динамика развоја насеља

У истраживању унутрашње структуре и динамике развоја насеља значајне су три културне варијабле: форма (план насеља, распоред и величина насеобинских структура, фортификациони елементи), величина и начин коришћења простора у насељу (функција објеката). Анализа тих параметара омогућиће разматрање динамике развоја насеља и указати на обим планирања и организацију активности.

5.6 Дистрибуција артефаката у насељима

Ово поглавље се бави дистрибуцијом артефаката у насељу, што омогућује лоцирање простора који су имали различите функције (зоне активности), утврђивање карактера и дужине задржавања заједница, интензификације металуршких активности (поређењем учесталости металних налаза у насељима), постојања каснонеолитских традиција у раноенеолитској керамопродукцији (форме керамичких посуда) и др.

5.7 Дискусија

Пажња је усмерена на регистровање одлика образаца насељавања у појединим регијама у два сукцесивна периода и њихових друштвено-економских импликација.

6. Мобилност и седентарност у касном неолиту и раном енеолиту

У овом поглављу се на основу разматрања о околним ресурсима, дебљини и броју стамбених хоризоната, солидности архитектуре, комплексности употребних простора, остатака биљних и животињских врста и присуства различитих категорија артефаката реконструира карактер и дужина задржавања заједница на локацијама, односно утврђује степен резиденцијалне мобилности и седентарности.

7. Традиција и иновације у раном енеолиту централног Балкана

У овом поглављу акценат ће бити на утврђивању неолитске традиције у раном енеолиту и на новинама раноенеолитског обрасца насељавања.

8. Економске промене у раном енеолиту

Предвиђено је да се на основу географских и археолошких параметара испитају обрасци насељавања и економске стратегије каснонеолитских и раноенеолитских заједница на ширем, макрорегионалном нивоу. Таква анализа омогућује утврђивање веза образаца насељавања са ресурсима у околини и дефинисање насеља са специјалном економском улогом.

9. Динамика друштвених промена

Динамика друштвених промена биће испитана на макрорегионалном нивоу кроз анализу података који се односе на распоред локалитета у простору и унутрашњу организацију насеља. Груписан или равномеран распоред локалитета у простору сугерише карактер односа међу насељима и заједницама, док разлике у величини насеља, дебљини и у броју стамбених хоризоната указују на сложеност организације простора и различит регионални значај локација за праисторијску популацију. Анализа структуре насеља показује сличности и разлике у употреби

унутрашњег простора и организацији активности у одређеним регијама и у различитим периодима (касни неолит-рани енеолит).

10. Резултати и перспективе

Последње поглавље указаће на резултате студије, нове проблеме које она отвара, евентуалне недостатке и смернице за будућа истраживања.

Библиографија

Bailey, Douglass W. 2000. *Balkan Prehistory: Exclusion, Incorporation and Identity*. London and New York: Routledge.

Bankoff, Arthur H. and Frederick A. Winter. 1990. The Later Aeneolithic in Southeastern Europe. *American Journal of Archaeology* 94: 175–191.

Bankoff, Arthur H., and Haskell J. Greenfield. 1984. Decision-making and culture change in Yugoslav Bronze Age. *Balkanica* 15: 7–31.

Borić, Dušan. 2009. Absolute Dating of Metallurgical Innovations in the Vinca Culture of the Balkans. In *Metals and Societies, Studies in honour of Barbara S. Ottaway*. Tobias L. Kienlin and Ben W. Roberts, eds. Pp. 191–245. Bonn: Institut für Archäologische Wissenschaften der Universität Bochum Fach Ur- und Frühgeschichte.

Bökönyi, Sándor. 1986. Environmental and Cultural Effects on the Faunal Assemblages of Four Large Fourth Millennium B.C. Sites. *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 13: 69–88.

Binford, Lewis R. 1990. Mobility, Housing, and Environment: A Comparative Study. *Journal of Anthropological Research* 46 (2): 119–152.

Varién, Mark D., and Scott Orton 2005. Accumulations Research in the Southwest United States: Middle-Range Theory for Big-Picture Problems. *World Archaeology* 37 (1): 132–155.

Garašanin, Milutin. 1979. Centralnobalkanska zona. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*. Alojz Benac, ur. Str. 79–212. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja.

Гарашанин, Милутин. 1973. *Праисторија на тлу СР Србије* I-II. Београд: Српска књижевна задруга.

Гергов, Венцислав. 1992. Доисторическое поселение Телиш – Редутите. *Studia Praehistorica* 11-12: 347–358.

Gimbutas, Marija. 1991. *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*. San Francisco: Harper Collins.

Gimbutas, Marija. 1973. Old Europe c. 7000-3500 B.C.: The Earliest European Civilization before the Invasion of the Indo- European Peoples. *The Journal of Indo-European Studies* 1(1): 1–20.

Greenfield, Haskel. J. 2010. The Secondary Products Revolution: the past, the present and the future. *World Archaeology* 42 (1): 29–54.

Greenfield, Haskel. J. 1988. The Origins of Milk and Wool Production in the Old World: A Zooarchaeological Perspective from the Central Balkans. *Current Anthropology* 29 (4): 573–593.

Greenfield, Haskel. J. 1986. *The Paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia): A Zooarchaeological Perspective on the Late Neolithic and Bronze Age (ca. 4500–1000 BC)*. Oxford: BAR International Series 304.

[Demoule](#), Jean-Paul, and [Catherine Perlès](#). 1993. The Greek Neolithic: a new review. *Journal of World Prehistory* 7: 355–416.

Earle, Timothy, Jens-Henrik Bech, Kristian Kristiansen, Peter Aperlo, Kristina Kelertas and John Steinberg. 1998. The Political Economy of Late Neolithic and Early Bronze Age Society: The Thy Archaeological Project. *Norwegian Archaeological Review* 31 (1): 1–28.

Jerinić, Milica. 1988. Neolithic Sites in Šumadija. In *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Ethnology Monographs 10. Alan McPherron and Dragoslav Srejović, eds. Pp. 29–34. Pittsburg: Department of Anthropology, University of Pittsburg.

Jovanović, Borislav. 2007. Proto-Krivodol Phase and the Late Vinča Culture. In *PRAE In Honorem Henrieta Todorova*. Mark Stefanovich and Christina Angelova, eds. Pp. 99–102. Sofia: National Archaeological Institute with Museum.

Jovanović, Borislav. 1994. Gradac Phase in the Relative Chronology of Late Vinča Culture. *Старинар* 43-44: 1–11.

Jovanović, Borislav. 1982. *Rudna Glava: Najstarije rudarstvo bakra na centralnom Balkanu*. Bor: Muzej rudarstva i metalurgije, Beograd: Aheološki institut.

Jovanović, Borislav. 1971. *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*. Arheološki Institut, Beograd.

Kaiser, Timothy, and Barbara Voytek. 1983. Sedentism and Economic Change in the Balkan Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology* 2: 323–353.

Kelly, Robert L. 1992. Mobility/sedentism: concepts, archaeological measures and effects. *Annual Review of Anthropology* 21: 43–66.

Killion, Thomas W. 1990. Cultivation Intensity and Residential Site Structure: An Ethnoarchaeological Examination of Peasant Agriculture in the Sierra de los Tuxtlas, Veracruz, Mexico. *Latin American Antiquity* 1 (3):191–215.

Kobyliński, Zbigniew. 1987. The settlement structure and the settlement process: the identification of the continuity and change in a socio-cultural system in time. *Archaeologia Polona* 25-26: 121–155.

Link, Thomas. 2006. *Das Ende der neolithischen Tellsiedlungen. Ein kulturgeschichtliches Phänomen des 5. Jahrtausends v. Chr. im Karpatenbecken*. Bonn: Habelt.

Marshall, Yvonne. 2006. Introduction: Adopting a Sedentary Lifeway. *World Archaeology* 38 (2): 153–163.

Merkyte, Inga. 2005. *Lîga Copper Age strategies in Bulgaria*. Acta Archaeologica 76 (1). Kobenhavn: Blackwell Munksgaard.

McPherron, Alan, and Dragoslav Srejskić 1988. Eds. *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Ethnology Monographs 10. Pittsburg: Department of Anthropology, University of Pittsburg.

Николов, Богдан. 1975. *Заминец праисториско селище*. София: Наука и изкуство.

Parkinson, William A. 2006. Tribal boundaries: Stylistic variability and social boundary maintenance during the transition to the Copper Age on the Great Hungarian Plain. *Journal of Anthropological Archaeology* 25: 33–58

Parkinson, William A., Richard W. Yerkes, Attila Gyucha, Apostolos Sarris, Margaret Morris and Roderick B. Salisbury. 2010. Early Copper Age Settlements in the Körös Region of the Great Hungarian Plain. *Journal of Field Archaeology* 35 (2): 164–183.

Parkinson, William A., and Paul R. Duffy. 2007. Fortifications and Enclosures in European Prehistory: A Cross-Cultural Perspective. *Journal of Archaeological Research* 15: 97–141.

Parkinson, William A., Richard W. Yerkes, and Attila Gyucha. 2004. The Transition from the Neolithic to the Copper Age: Excavations at Vésztő-Bikeri, Hungary, 2000–2002. *Journal of Field Archaeology* 29 (1/2): 101–121.

Perić, Slaviša. 2006. The Gradac period in the Neolithic Settlements in the middle Morava valley. In *Homage to Milutin Garašanin*. Nikola Tasić and Cvetan Grozdanov, eds. Pp. 235–250. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, Macedonian Academy of Sciences and Arts.

Pernicka, Ernst, Friedrich Begemann, Sigrid, Schmitt-Strecker, and Günther Adolf Wagner. 1993. Eneolithic and Early Bronze Age copper artefacts from the Balkans and their relation to Serbian copper ores. *Praehistorische Zeitschrift* 68 (1): 1–54.

Pernicheva, Lilyana. 1995. Prehistoric Cultures in the Middle Struma Valley: Neolithic and Eneolithic. In *Prehistoric Bulgaria*. Monographs in World Archaeology No. 22. Douglass W. Bailey and Ivan Panayotov, eds. Pp. 99–140. Madison Wisconsin: Prehistory Press.

Porčić, Marko. 2012. *De facto* refuse or structured deposition? House inventories of the late Neolithic Vinča culture. *Старинар* 62: 19–43.

Порчић, Марко. 2010. *Археологија винчанских кућа: теоријско-методолошки основи проучавања демографије и друштвене структуре*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду.

Radivojević, Miljana, Thilo Rehren, Ernst Pernicka, Dušan Šljivar, Michael Brauns, and Dušan Borić. 2010. On the origins of extractive metallurgy: new evidence from Europe. *Journal of Archaeological Science* 37: 2775–2787.

Runnels, Curtis N., Claire Payne, Noam V. Rifkind, Chantel White, Nicholas P. Wolff, and Steven A. LeBlanc. 2009. Warfare in Neolithic Thessaly: A case study. *Hesperia* 78 (2): 165–194.

Sack, Robert D. 1993. The power of place and space. *Geographical Review* 83 (3): 326–329.

Souvatzis, Stella G. 2008. *A Social Archaeology of Households in Neolithic Greece. An Anthropological Approach*. Cambridge: University Press.

Sterud, Eugen, Robert K. Evans and Judith A. Rasson. 1984. Ex Balcanis lux? Recent Developments in Neolithic and Chalcolithics Research in Southeast Europe. *American Antiquity*, 49 (4): 713–741.

Strahm, Christian, and Andreas Hauptmann. 2009. The Metallurgical Developmental Phases in the Old World. In *Metals and Societies, Studies in honour of Barbara S. Ottaway*. Tobias L. Kienlin and Ben W. Roberts, eds. Pp. 116–128. Bonn: Institut für Archäologische Wissenschaften der Universität Bochum Fach Ur- und Frühgeschichte.

Sherratt, Andrew G. 1983. The Secondary Exploitation of Animals in the Old World. *World Archaeology* 15 (1): 90–104.

Sherratt, Andrew G. 1981. Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution. In *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke*. Ian Hodder, Glynn Isaac and Nicholas Hammond, eds. Pp. 261–305. Cambridge: Cambridge University Press.

Sherratt, Andrew G. 1980. Water, Soil and Seasonality in Early Cereal Cultivation. *World Archaeology* 11 (3): 313–330.

Tasić, Nikola. 1995. *Eneolithic cultures of Central and West Balkans*. Belgrade: Institute for Balkan Studies Serbian Academy of Sciences and Arts, Draganić.

Tasić, Nikola. 1979. Bujanj-Salcuța-Krivodol kompleks. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja III*. Alojz Benac, ed. Pp.87–114. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja.

Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford, Providence: Berg Publishers.

Tringham, Ruth. 1995. Archaeological Houses, Households, Housework and the Home. In *The Home, Words, Interpretations, Meanings and Environments*. David N. Benjamin and David Stea, eds. Pp. 79–107. Ipswich: Ipswich Books.

Tringham, Ruth. 1992. Life after Selevac: Why and how a Neolithic settlement is abandoned. *Balkanica* 23: 133–145.

Tringham, Ruth, Bogdan Brukner, Timothy Kaiser, Ksenija Borojević, Ljubomir Bukvić, Petar Šteli, Nerissa Russell, Mirjana Stevanović, and Barbara Voytek. 1992. Excavation at Opovo, 1985–1987: Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic. *Journal of Field Archaeology* 19 (3): 351–386.

Tringham, Ruth, and Dušan Krstić. 1990. Eds. *Selevac: A neolithic Village in Yugoslavia*. III Series: Monumenta archaeologica. Los Angeles: University of California. Institute of archaeology.

Tringham, Ruth, Bogdan Brukner, and Barbara Voytek. 1985. The Opovo Project: A Study of Socio-Economic Change in the Balkan Neolithic. *Journal of Field Archaeology* 12 (4): 425–444.

Трипковић, Бобан. 2007. *Домаћинство и простор у касном неолиту, винчанско насеље на Бањици*. Београд: Српско археолошко друштво.

Tuan, Yi-Fu. 1991. Language and the Making a Place: A Narrative-Descriptive Approach. *Annals of the Association of American Geographers* 81 (4): 684–696.

Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place, The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Fleming, Andrew. 1972. The Genesis of Pastoralism in European Prehistory. *World Archaeology* 4 (2): 179–191.

Higham, Tom, John Chapman, Vladimir Slavchev, Bisserka Gaydarska, Noah Honch, Yordan Yordanov, and Branimira Dimitrova. 2007. New perspectives on the Varna cemetery (Bulgaria) - AMS dates and social implications. *Antiquity* 81: 640–654.

Horváth, Ferenc. 1986. Late Neolithic Ditches, Fortifications and Tells in the Hungarian Tisza-region. In *Gomolava Cronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*, Internationales Symposium Ruma 1986. Nikola Tasić und Jelka Petrović, Hrsg. 145–149. Novi Sad: Vojvodanski muzej, Beograd: Balkanološki institut SANU.

Carman, John. 1999. Settling on sites: constraining concepts. In *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology*. Joanna Brück and Melissa Goodman, eds. Pp. 20–29. London: UCL Press.

Crnobrnja, Adam. 2012. Investigations of Late Vinča House 1/2010 at Crkvine in Stubline. *Старинар* 59: 45–64.

Crnobrnja, Adam. 2011. Arrangement of Vinča culture figurines: a study of social structure and organisation. *Documenta Praehistorica* 38: 131–147.

Crnobrnja, Adam, Zoran Simić, and Marko Janković. 2009. Late Vinča Culture Settlement at Crkvine in Stubline. *Старинар* 59: 9–25.

Chapman, John. 1990. The Neolithic in the Morava-Danube Confluence Area: A Regional Assessment of Settlement Pattern. In *Selevac, A neolithic Village in Yugoslavia*. Ruth Tringham and Dušan Krstić, eds. Pp. 13–55. Los Angeles: University of California Institute of archaeology.

Chapman, John. 1989. The early Balkan village. Neolithic of Southeastern Europe and its near eastern connections. In *Neolithic of Southeastern Europe and its near Eastern Connections*, Varia Archaeologica Hungarica II. Sándor Bökönyi, ed. Pp. 33–53. Budapest: Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini.

Chapman, John. 1981. *The Vinča Culture of South-East Europe, Studies in Chronology, Economy and Society*. Oxford: British Archaeological Reports.

Chernykh, E.Nikolaevich. 1992. *Ancient Metallurgy in the USSR: The Early Metal Age*. Cambridge: University Press.

Чохаджиев, Стефан. 2007. *Неолитни и халколитни култури в басейна на река Струма*. Велико Търново.

Wilk, Richard R., and Rathje L. William. 1982. Household archaeology. *American Behavioral Scientist* 25: 617 – 639.

„Реферат о квалификованости кандидата и подобности предложене теме за докторску дисертацију“

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Кандидат Драган Милановић студент је треће године докторских студија на Одељењу за археологију Филозофског факултета. Тренутно је ангажован на пројекту *Културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије* (ОИ177020) Археолошког института у Београду. Претходно је био запослен као кустос Народног музеја у Нишу. Учествовао је у бројним археолошким истраживањима, од којих нарочито треба истаћи локалитете Бубањ и Велика Хумска Чука код Ниша, као и Павловац код Врања. Публиковао је шест радова у часописима као што су *Старинар*, *Гласник Српског археолошког друштва*, *Рад војвођанских музеја* и др. Учествовао је на неколико домаћих и регионалних конференција са којих су радови публиковани у пратећим зборницима радова или у књигама апстраката. Од објављених радова нарочито се истичу *Насеље Чернавода III културе на локалитету Бубањ* објављен у *Старинару*, *Хоризонт бронзаног доба на налазишту Песак код Пригревице*, објављен у *Раду војвођанских музеја* и *Ревизиона археолошка ископавања локалитета Бубањ код Ниша у 2008. години* који је објављен у *Зборнику Народног музеја у Нишу*. У наведеним радовима кандидат исказује аналитичност и методолошку доследност. Његово учешће у више истраживања на праисторијским налазиштима, објављени радови, а нарочито радови који су у уској вези са темом његове докторске дисертације квалификује га за рад на предложеној теми. Докторска дисертација под називом *Централни Балкан у 5. миленијуму п.н.е.: обрасци насељавања и друштвено-економске промене* предложена је у складу са досадашњим истраживачким радом и интересовањем кандидата. Она разматра на централном Балкану занемарен феномен транзиције од претежно седелачких и земљорадничких друштава у неолиту до претежно мобилних и сточарских друштава у енеолиту која се уочава на широком подручју током 5. миленијума п.н.е., али што има и своје специфичне регионалне манифестације. Испитивање како се та промена манифестује на централном Балкану представља срж предложене теме.

2. Предмет и циљ дисертације:

Предмет предложене дисертације је испитивање друштвених и економских промена које се одигравају током 5. миленијума п.н.е. на централном Балкану. Током 5. миленијума п.н.е. одигравају се значајне културне, економске и друштвене промене у југоисточној Европи. Дуготрајна насеља из неолита, са развијеном архитектуром и често са неколико хиљада становника, ишчезавају, а уместо њих настањиване су пећине, оснивана насеља сезонског типа, као и насеља на вишим надморским висинама. Не постоји опште прихваћен став о узроцима и манифестацији тих промена с

обзиром да свеобухватна трансформација неолитских друштава има различите манифестације у југоисточној Европи. Консензус постоји око ефекта тих промена које се свде на напуштање традиционалног живота неолитских друштава у плодним речним долинама и оснивање нових насеља, као и успостављање нових система вредности. Циљеви дисертације су да 1. испита начине трансформације неолитских друштава, 2. да компаративном анализом установи законитости у том процесу, 3. да испита значај културног континуитета и дисконтинуитета у друштвеној и економској промени.

3. Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације:

Докторска дисертација кандидата се састоји од 10 поглавља, укључујући увод и финални закључак. У уводу (поглавље 1) ће бити основне напомене о самом раду у оквиру којих ће бити појашњени термини као што су неолит, енеолит, транзиција, трансформација, култура и итд. чије је разумевање неопходно за праћење тока излагања у докторској дисертацији, након чега ће бити представљени структура и оквир рада.

У поглављу 2 под називом *Неолитска традиција и новине у раном енеолиту* биће појашњен предмет истраживања, односно презентоване структурне промене које се одигравају током 5. миленијума п.н.е. у ширем контексту југоисточне Европе. Ово поглавље је значајно због тога што представља теоријски оквир истраживања.

Поглавље 3 (*Касни неолит и рани енеолит на централном Балкану*) ће бити фокусирано на критичко разматрање досадашњих резултата истраживања проблема трансформације каснонеолитских друштава на централном Балкану. Ово поглавље је неопходно ради успостављања баланса између теоријског оквира и емпиријских подата у конкретном подручју.

У следећем поглављу (*Истраживачка питања и методологија*) ће бити постављена истраживачка питања и презентована методологија рада. Питања су усмерена на испитивање регионалних економских, друштвених и културних промена, односно на разматрање континуитета и облика трансформације каснонеолитских друштава. Из тако постављених питања намеће се и разматрање укључености централног Балкана у шире културноисторијска дешавања у југоисточној Европи. На основу њих је креирана методологија анализе и то у више аналитичких корака који се детаљно објашњавају и истичу се њихове предности и недостаци.

Наредно поглавље 5 под називом *Регионални обрасци насељавања* је највеће поглавље у раду и у оквиру њега ће бити презентовани, систематизовани и размотрени сви расположиви археолошки подаци. Нарочито је значајно што ће они бити размотрени у интердисциплинарном поступку. Овде ће бити размотрени географски положај локалитета, хронологија, структура и

динамика насеља и материјална култура. Предвиђено је да буду укључене следеће области: Шумадија, долине три Мораве са залеђем, источна Србија и западна Бугарска. Подаци ће бити систематизовани путем мапа, табела и графикона. На основу тога ће се добити релеватни подаци о механизмима адаптације каснонеолитских и раноенеолитских друштава на природно окружење, али и како су се одвијале даље насеобинске историје. Добијени резултати усмериће дискусију у наредна четири поглавља.

Поглавља 6-9 носе називе *Мобилност и седентарност у касном неолиту и раном енеолиту* (поглавље 6), *Традиција и иновација у раном енеолиту централног Балкана* (поглавље 7), *Економске промене у раном енеолиту* (поглавље 8) и *Динамика друштвених промена* (поглавље 9). Ова поглавља представљају дискусију добијених резултата у контексту постављених истраживачких питања. У оквиру њих ће бити испитана природа варијабилности економских и друштвених промена и како се манифестују у ширем контексту југоисточне Европе.

Последње поглавље 10 представља приказивање основних резултата рада.

4. Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању:

Основна хипотеза коју кандидат истиче је да су промене у стратегијама насељавања у блиској вези са друштвеним и економским променама. Друга хипотеза коју кандидат директно не наводи, али је детаљно образлаже, је да узрочно-последична веза између стратегија насељавања и друштвено економских промена може бити археолошки тестирана. Те две широке истраживачке хипотезе су даље образложена са неколико додатних истраживачких питања која треба да појасне та очекивања, као нпр. *шта обрасци насељавања сугеришу о друштвеним и економским променама или како су дугорочне друштвене и економске промене манифестоване у унутрашњој структури и динамици насеља.*

5. Методе које ће се у истраживању применити:

Предвиђено је да кандидат као главну аналитичку методу користи компаративну анализу података у оквиру релевантних теоријских оквира. Компаративна анализа ће бити спроведена у оквиру појединачних регија, као и између више регија што ће с једне стране побољшати квалитет истраживачке информације и релевантност узорка, док ће с друге стране омогућити проверу и корекцију добијених резултата. Сама анализа ће бити урађена у четири аналитичка корака. Први корак је географски контекст налазишта, што захтева израду многобројних мапа са подацима о положају, густини насеља и њиховој хронологији. Други аналитички корак представља системску анализу релевантних археолошких података из самих насеља. У трећем аналитичком кораку фокус ће бити на добро истражена насеља која

продубљују истраживачку перспективу. Четврти аналитички корак ће бити интеграција свих података у теоријско-аналитичку синтезу.

6. Очекивани резултати и научни допринос:

Од предложене докторске дисертације примарно се очекује:

- да дефинише и појасни карактер трансформације каснонеолитских друштава на централном Балкану;
- да објасни узроке специфичне разноликости у карактеру неолитских и енеолитских заједница;
- да појасни улогу економије у трансформацији неолитских друштава и да изгради аналитичке корелате те трансформације;
- да понуди адекватан интерпретативни модел за објашњење дугорочне укључености значајних ресурса са централног Балкана (нпр. бакра) у шире регионалне токове.

7. Закључак:

Централни Балкан у 5. миленијуму п.н.е.: обрасци насељавања и друштвено-економске промене је оригиналан, методолошки и аналитички утемељен предлог докторског истраживања, који је у складу са досадашњим истраживачким радом и искуством кандидата. Структурно га чине увод, девет поглавља и закључак. У оквиру теме се обрађује до сада занемарен феномен транзиције и трансформације неолитских друштава током 5. миленијума п.н.е. Као оригинално научно дело теза ће чинити изванредан допринос проучавању контекста неолитске трансформације на централном Балкану и указати на њене локалне и регионалне манифестације.

Потписи чланова комисије

проф. др Ненад Тасић

доц. др Милош Јевтић

доц. др Марко Порчић

ментор доц. др Бобан Трипковић

